

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Review of Relaò, F. : The shaping of Africa: cosmographic discourse and cartographic science in late medieval and early modern Europe

Kessel, W.M.J.van

Citation

Kessel, W. M. Jvan. (2003). Review of Relaò, F. : The shaping of Africa: cosmographic discourse and cartographic science in late medieval and early modern Europe. *Tijdschrift Voor Geschiedenis*, 116(4), 592-594. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4746>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4746>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Tijdschrift voor Geschiedenis

Boekbesprekingen

2003 - 4

Dat brengt me op een punt van kritiek. Naast archeologisch materiaal gebruikt Verhulst brieven en verhalende teksten als bron, waarbij hij niet altijd voldoende rekening houdt met het feit dat dergelijke bronnen niet zozeer tot doel hadden de historische werkelijkheid weer te geven, maar dat zij vaak een rol speelden binnen de beeldvorming van een persoon of instelling. Verhulst baseert zich bijvoorbeeld vaak op de zogenaamde polyptieken, waarin kerkelijke grondbezitters de aan hen verschuldigde pacht en andere verplichtingen inventariseerden. Deze polyptieken hadden een belangrijke representatieve functie; zij gaven een beeld van het (rijke) heden en verleden van een kerk of klooster, zoals de samensteller dat graag zag. De informatie die de polyptieken geven is daarom niet altijd even betrouwbaar: ook omstrede bezittingen of eigendommen uit lang vervlogen tijden staan erin vermeld.

Al met al biedt *The Carolingian Economy* echter een helder en beknopt overzicht van de economische situatie in het Europa van de vroege Middeleeuwen. Hoewel het een compact werk is, met veel informatie per pagina, blijft het toch steeds prettig leesbaar. Verhulst schetst in grote lijnen de ontwikkeling binnen het Karolingische rijk als geheel, maar weet ook voldoende aandacht te besteden aan regionale verschillen. Een kaartje van het Europa van die tijd zou de begrijpelijkheid van het betoog overigens nog ten goede zijn gekomen; zeker in een boek dat voor studenten bestemd is, is dat geen overbodige luxe. Verder ligt het belang van *The Carolingian Economy* zeker ook in de samenvatting van het historiografisch debat. Het boek is een bijzonder nuttige synthese van een enorme hoeveelheid onderzoek op het gebied van de economische geschiedenis van vroegmiddeleeuws Europa.

Mariëlle Hageman

AFRIKA IN KAART GEBRACHT

Francesc Relaño, *The Shaping of Africa. Cosmographic Discourse and Cartographic Science in Late Medieval and Early Modern Europe*. (Ashgate Publishers; Burlington, 2002) x + 271 p., £ 50,- ISBN: 0-7546-0239-7

The Shaping of Africa gaat niet over Afrika. Zoals de ondertitel doet verwachten, gaat het boek vooral over de Europese kenniseconomie in de late Middeleeuwen en de Renaissance, met een terugblik op de Oudheid en een kort vooruitblik tot in de negentiende eeuw. Francesc Relaño, hoogleraar Politieke Wetenschappen in Parijs, analyseert met veel gevoel voor detail processen van kennisverwerving en kennisverwerking. Zijn centrale thema is de wisselwerking tussen enerzijds het overgeleverde leergezag van de bijbel, de kerkvaders en klassieke geografen als Ptolemaeus en anderzijds de empirische kennis verzameld door ontdekkingsreizigers, kruisvaarders, handelaren en missionarissen. Wat doet een wetenschapper met informatie die niet past in de eerbiedwaardige traditie van overgeleverde eruditie? Slaat hij aan het knutselen met de overlevering om de nieuwe feiten een plaats te geven zonder zijn leermeesters te verloochenen? Of ontwerpt hij een heel nieuw paradigma, dat recht doet aan nieuwe kennis en inzichten, zonder zich iets gelegen te laten liggen aan de erudiete tradities?

De cartografie van Afrika is de casus die Relaño gebruikt om dit dilemma te illustre-

Boekbesprekingen

ren. Hij volgt de evolutie van de weergave van Afrika –van een schematisch plaatje van een of meer zones ten zuiden van de Middellandse Zee tot een zelfstandig werelddeel. Noord-Afrika was altijd deel van de klassieke *ecumene*, de bewoonde wereld waarvan de Middellandse Zee het middelpunt was. Tot laat in de Middeleeuwen is Afrika slechts de aanduiding van een gebied dat ruwweg bestaat uit de Maghreb en Egypte.

Noord-Afrika maakte deel uit van de bekende bewoonde wereld, maar zuidelijker zones van Afrika waren het domein van de fantasie: een wereld van monsterlijke wezens, bevolkt door troglodieten, hermafrodieten, paard-mensen, mensen met hondenkoppen, en antipoden, eenvoetige wezens die hun enorme voet gebruiken als parasol tegen de brandende zon. De herontdekking van Ptolemaeus begin vijftiende eeuw in Florence leidt tot een nieuwe geografische orthodoxie, waarin het zuidelijk deel van Afrika in een aaneengesloten gordel aansluit bij de Aziatische landmassa.

Deze studeerkamerproducten waren moeilijk verenigbaar met nieuwe kennis, verzameld door uiteenlopende categorieën reizigers. Relaño toont aan dat het gezag van de overgeleverde eruditie zo groot was dat nieuwe feiten maar heel geleidelijk en gedeeltelijk werden verwerkt in nieuwe wereldkaarten.

In de loop der eeuwen verandert de functie van wereldkaarten. Waar de Middeleeuwse cartograaf zijn wereldkaart vooral zag als een schematische afbeelding van Gods schepping, met Jeruzalem als middelpunt, krijgen kaarten in de tijd van de grote ontdekkingsreizen de meer praktische functie van routekaart voor kapiteins, handelsmissies en veroveraars.

De Portugese ontdekkingsreizen leiden tot een sterk verbeterde weergave van de Afrikaanse westkust. Uiteindelijk, na de reis om de Kaap van Bartolomeu Dias, wordt de conclusie onontkoombaar dat Afrika inderdaad een op zichzelf staand continent is, waar men rondom heen kon varen. In de wereldkaart van Henricus Martellus (ca. 1489) triomfeert de empirische kennis van de zeevaarders over het leergezag van de overgeleverde traditie.

Het cartografisch relaas wordt helder en consistent ontvouwd, maar dat geldt niet voor de ontwikkeling van het 'idee van Afrika'. De auteur beschrijft de confrontatie van eruditie en empirie waar het gaat om de kustlijnen van Afrika en de locatie van bergen en meren. Maar wat betreft de beeldvorming van Afrika's bewoners blijft Relaño steken in een beschrijving van mythen en legenden die deel uitmaakten van de overgeleverde traditie. De lokroep van Afrika bestond vooral uit de belofte van overvloedig goud en van een machtig rijk van medechristenen, dat onder aanvoering van Priester Johannes zou kunnen helpen om de opmars van de Islam terug te dringen.

Dat beeld klopte niet met de empirische feiten, die vanaf de late middeleeuwen ter beschikking kwamen. De befaamde gouden paleizen van de Ethiopiërs bleken te bestaan uit tentenkampen. De vorst van Ethiopië werd geïdentificeerd als de legendarische Priester Johannes, maar met die ontdekking was tevens de mythe van zijn macht en rijkdom ontmaskerd. Bovendien beleden de monofysitische Ethiopiërs naar de mening van hun Portugese bezoekers een ketterse variant van het christendom. Als gevolg van deze ontdekking onderging het legendarische Ethiopië een aanzienlijke inkrimping op de nieuwe wereldkaarten. Niet langer was Ethiopië de verbindende schakel tussen Azië en Afrika, maar een tot gewone proporties teruggebracht land in Afrika.

Hier en daar verwijst de auteur vluchtig naar beschrijvingen van nieuw ontdekte landen en volkeren, maar de inhoud blijft onbesproken. Vanaf 1502 al verschijnt het machtige Castello Damina, de eerste Europese vestiging op de Goudkust, op de kaarten, maar Relação wijdt verder geen woord aan de vrij talrijke beschrijvingen van deze plaats en zijn bewoners of aan de relaties tussen Portugezen en Afrikanen.

Het laatste deel van het boek, getiteld 'From the Form to the Contents: the Design of the Unknown' wekt de verwachting dat de auteur het Renaissance 'idee van Afrika' nader in gaat vullen. Wie of wat komen in de plaats van de monsters, als de monstergrens steeds verder opschuift, eerst naar zuidelijk Afrika en dan naar de onbekende binnenlanden? Helaas blijft zijn betoog beperkt tot een cartografisch idee van Afrika: na de *rio's* en de *cabo's* van de kust komen nu de bergketens en meren van het binnenland aan de orde.

Het is een belangrijke verdienste van Relação's boek dat de Engelstalige lezer een indruk krijgt van de rijke bronnen en publicaties in het Portugees, Spaans en Italiaans. Er zijn ook enkele minpunten.

De 28 in zwart-wit afgedrukte kaartjes zijn te klein en te grijs om meer te kunnen ontwaren dan de contouren van Afrika. De meeste topografische aanduidingen zijn niet leesbaar. De auteur verwijst in zijn beschrijvingen niet naar de nummers van de kaarten, zodat de lezer heen en weer blijft bladeren op zoek naar kaarten die soms wel maar meestal niet zijn opgenomen in de zestien pagina's met illustraties. De wonderwereld van de monsters blijft helaas buiten beeld.

Relação werpt zelf wel de vraag op welke invloed de nieuwe empirische kennis heeft gehad op de beeldvorming van Afrikanen in Middeleeuwen en Renaissance, maar gaat daar helaas verder niet op in. Zwarte Afrikanen waren vanouds een bekend beeld, als soldaten en slaven in de Oudheid en in de Islamitische wereld. Maar hoe was de Europese reactie op de ontdekking van Afrikaanse samenlevingen en staten, en op de komst van Afrikaanse gezanten naar Europese hoven?

Welk beeld van Afrikanen domineert in de middeleeuwse belevingswereld -de schoonheid zoals bezongen in het Hooglied of de verdoemde nakomelingen van Ham? Is ras of huidskleur een belangrijke factor in die beeldvorming? Of is de beslissende factor in deze eeuwen eerder de godsdienst, zoals de Portugese bekeringsijver in Kongo en Monomotapa doet vermoeden? Hoe moet de opmerkelijke carrière van de 'heilige Moor' St. Mauritius, wiens cultus al begint in de vroege middeleeuwen, worden uitgelegd? De historiciteit van deze christelijke zwarte soldaat in het Thebaanse legioen van de Romeinen is weliswaar omstreden, maar zijn opmars als allochtone heilige door Zwitserland (St. Moritz), Frankrijk en Duitsland tot patroonheilige van machtige koopmansgilden in Tallinn en Riga wekt de suggestie dat de geest van de Middeleeuwse en Renaissance-mens niet was behept met raciale vooroordelen.

Ineke van Kessel